

ЗАШТИТА ЦИВИЛНОГ СТАНОВНИШТВА У УСЛОВИМА ПАДА ПОД ВЛАСТ НЕПРИЈАТЕЉА

Проф. др Мирослав Баљак
*Европски универзитет Kallos Тузла*²⁹⁷

Абстракт: Угрожавање живота људи је веома присутно у свим областима друштвеног живота, а посебно у оружаним сукобима. Оружани сукоби су опстали и поред великог напретка људске цивилизације. Истина, попримили су другу физиономију, али и даље односе људске животе и наносе патње. У новије доба испољене су тежње које оружаним сукобима дају другу димензију, што је довело до повећања цивилних жртава у односу на војне. Међународно право оружаних сукоба пружа општу, али и посебну заштиту одређеним категоријама лица.

Кључне ријечи: цивилно становништво, тортура, заштита, непријатељства

Увод

Заштита цивилног становништва у немеђународним оружаним сукобима у ситуацијама пада под власт непријатеља је врло специфична јер постоји више ситуација, а ради се о грађанима једне државе. У немеђународним оружаним сукобима сви цивили и цивилно становништво су у исто вријеме држављани дотичне државе. Права људских права представљају ограничења државној власти у односу на сва лица који су њени субјекти.

С друге стране, међународно хуманитарно право регулише односе у оружаним сукобима, па се у заштити цивилних лица у овој врсти сукоба преклапају права човјека и норме међународног хуманитарног права. На основу одредби заједничког члана 3 Допунског протокола II и правила обичајног међународног права, стране у немеђународном оружаном сукобу у чијој власти се налазе цивили и цивилно становништво на територији која је преузета од супростављене стране је дужна да са њима поступа човјечно и без дискриминације засноване на раси, вјероисповјести или политичким увјерењима.

Врло битно је дефинисати када је дошло до пада под власт непријатеља, односно када је престала примјена силе једне од супростављених страна на одређеном дијелу територије. Овај моменат је врло битан јер међународно хуманитарно право не третира стања унутрашњих немира и тензија, која скоро увијек представљају „претпоље“ оружаног сукоба, али се појављују и након непосредног завршетка оружаног сукоба. Стварни пад под власт непријатеља одређене територије садржи следеће услове:

- супростављена сила мора бити у могућности да органе власти на заузетој територији који су морали бити онемогућени у јавном функционисању, замијени својим органима власти;
- супростављена страна се предала или се повукла, а подручја борби не могу се сматрати територијом под власти супростављене стране; повремен локални отпор, чак и успјешан, не утиче на стварност преузимања предметне територије и
- на датој територији је успостављена привремена управа и издата су упутства цивилном становништву за обезбјеђење провођења функција исте.

²⁹⁷ baljak.miroslav@gmail.com

На основу изнесеног можемо закључити да поједини цивили и цивилно становништво које се у датом моменту и на било који начин, у случају сукоба нађу у рукама стране у сукобу имају право на заштиту норми међународног хуманитарног права. Такође, је важно истаћи да се подручје на којем се конкретно одвијају борбе не поклапа нужно са географском зоном на коју се примјењује међународно хуманитарно право. Оно се примјењује на читавој територији под контролом сукобљених страна, независно од тога да ли се на том мјесту стварно воде или не воде борбе, све до закључења мира. Дакле релевантне норме међународног хуманитарног права штите цивиле и цивилно становништво и у вријеме и на мјесту гдје се не воде никакве борбе.

Право које промовише једна од супростављених страна на заузетој територији је примјењиво само на подручју под стварном контролом супростављене стране, а престаје бити примјењиво када иста више не врши стварну власт над заузетом територијом.

Забрана убиства цивила

Као што је познато у вези са регулисањем вођења непријатељстава, незаконита убијања могу да произлазе из директног напада на цивиле, из недискриминаторског напада или из напада против војних циљева који изазивају сувишне губитке цивилних живота, који су сви забрањени правилима о вођењу непријатељстава. У ситуацијама пада под власт непријатеља можемо само говорити о случајевима директног напада на цивиле.

Забрана убиства цивила је позната већ у Либеровом кодексу.²⁹⁸ Заједнички члан 3 забрањује „повреде које се наносе животу и тјелесном интегритету, нарочито све врсте убистава”. Забрану убиства, као основну гаранцију познаје и Допунски протокол II.²⁹⁹ Убиство је одређено као злочин и према Статуту Међународног кривичног суда у односу и на међународне, и на немеђународне оружане сукобе.³⁰⁰ Забрана убијања цивила и лица *hors de combat* је објављена у бројним војним приручницима, те је садржана и у законодавству великог броја држава. Међународни комитет Црвеног крста је у бројним приликама осудио убијања цивила и лица *hors de combat*, руководећи се чињеницом да је такво понашање забрањено међународним хуманитарним правом. Убиство цивила и лица *hors de combat* је забрањено и правом људских права. Ова забрана се не може дерогирати по овим уговорима и зато је примјенљива у свако доба.³⁰¹

Најновији сукоби на блиском истоку су потврдили чињеницу да у сукобима у последњих неколико деценија страда далеко више цивила него раније. Страдање цивила директно је повезано са оружаном операцијама. Цивили страдају од директних напада оружане снаге и оружане групе.

Нехумани поступак и дискриминација

Захтјев да се хумано поступа са цивилима и лицима *hors de combat* је истакнут у заједничком члану 3: „...поступаће се у свакој прилици човјечно, без икакве неповољне дискриминације засноване на раси, боји коже, вјери или убјеђењу, полу, рођењу или имовном стању, или било коме другом сличном мјериљу.“ Допунски протокол II који представља

²⁹⁸ Либеров кодекс, чл. 23. и 44.

²⁹⁹ Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних сукоба, члан 4(2)(а).

³⁰⁰ Статут Међународног кривичног суда, члан 8(а)(i) и (ц)(i).

³⁰¹ Види Међународни пакт о грађанским и политичким правима, члан 4(2).

надградњу „Минијатурне конвенције“ појачава ову заштиту чланом 4 у којем се наводи: „Сва лица која не узимају директно учешће или која су престала да учествују у непријатељствима, без обзира на то да ли је њихова слобода била ограничена или не, имају право да њихова личност, част и убјеђење и вјерско убјеђење буду поштовани. Она ће у свим приликама бити хумано третирана, без икакве дискриминације“.

Међутим, прије фокусирања на „хумани поступак“ врло је битно запазити у садржају и код заједничког члана 3 уз све Женевске конвенције и члана 4 Допунског протокола II, позив на поступање „без икакве неповољне дискриминације“, односно „без икакве дискриминације“.

Појам „неповољног разликовања“ подразумијева да, иако је дискриминација између лица забрањена, може се правити разлика да би се дао приоритет онима чије су потребе за бригом најхитније и најпотребније. Обичајно међународно хуманитарно право се такође одредило према хуманом поступку правилом 87 у којем се истиче: „Према цивилима и лицима *hors de combat* мора да се поступа хумано.“³⁰² Пракса држава установљава ово правило као норму обичајног међународног права, примјенљиву и у међународним, и у немеђународним оружаним сукобима. Међутим, стварно значење „хуманог поступања“ није детаљно објашњено, иако нека тумачења указују на поштовање достојанства или на забрану злостављања лица.

Захтјев за хуманим поступањем је стари концепт. То показује, на примјер, чињеница да се захтјев за хуманим поступањем помиње у међународним инструментима од средине 19. вијека. Норме и правила међународног хуманитарног права садрже специфичне захтјеве за хуманим поступањем према одређеним категоријама лица попут рањеника, болесника, бродоломника, лица лишених слободе, расељених лица, жена, дјецe, старих, неспособних и немоћних. Међутим, ова правила и одредбе не изражавају пуно значење онога што хумано поступање значи, пошто се тај појам развијао и развија кроз вријеме, под утицајем промјена у друштву. Насупрот хуманом поступању, термин „нехумани поступак“ је дефинисан у Статуту Међународног кривичног суда, као наношење „тешког физичког или психичког бола или патње“.³⁰³

Забрана тортуре

Често је тешко утврдити прецизне границе између „тортуре“ и других облика „свирепог, нечовјечног или понижавајућег поступања или кажњавања“. Те границе могу зависити од специфичних околности датог случаја и од карактеристике жртве о којој је ријеч. И поред тога што је забрањена и на основу међународног права и на основу законодавства већине, ако не и свих земаља свијета, тортура се и даље примјењује. Мада је јавно осуђена, тајно се примјењује широм свијета, како у мирнодопским условима тако и у оружаним сукобима међународног или немеђународног карактера.

Заједнички члан 3 забрањује „сурово поступање и тортуру“ и „насиље над људским достојанством, посебно понижавајуће и деградирајуће поступање“ према цивилима и лицима *hors de combat*. Забрана тортуре и насиља над личним достојанством, посебно понижавајуће и деградирајуће поступање, призната је као основна гаранција за цивиле и лица *hors de combat* у Допунском протоколу II.³⁰⁴ У члану 1 Конвенције Уједињених нација против тортуре и других свирепих, нечовјечних или понижавајућих поступања или казни из 1984. године, наведена је

³⁰² Обичајно међународно хуманитарно право (уред. Jean-Marie Henckaerts, Louise Dodoswald – Beck), Том I,

Правила, Међународни комитет Црвеног Крста, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, стр. 314.

³⁰³ Статут Међународног кривичног суда, члан 8(2)(а)(ii) и ц (i.).

³⁰⁴ Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних сукоба, члан 4. став 2 .

међународно договорена дефиниција аката који представљају тортуре: „...означава сваки чин којим се неком лицу наносе велике патње, физичке или душевне, са циљем да се од њега или трећег лица изнуди информација или признање, да се казни за неко дјело које је оно или неко треће лице починило или се сумња да га је починило, или с циљем да се та особа или треће лице застраше или на нешто приморају, или из било које друге побуде засноване на било каквом облику дискриминације...“ , из чега можемо закључити да елемент који разликује нехумани поступак од тортуре је одсуство захтјева да поступак буде нанесен са посебном сврхом.

Забрана тортуре, сурово или нехумано поступање и насиље над личним достојанством, садржани су у бројним војним приручницима, а ова забрана је објављена и у законодавству великог броја држава. Међународно обичајно хуманитарно право се такође одредило према овом понижавајућем поступку правилом 90 у коме се истиче: „Забрањени су тортуре, сурово или нехумано поступање и насиље над људским достојанством, посебно понижавајући и деградирајући поступци“.³⁰⁵ Пракса држава установљава ово правило као норму обичајног међународног права, примјенљиву и у међународним, и у немеђународним оружаним сукобима. Такође, забрана тортуре садржана је у многобројним међународним уговорима о људским правима и тумачи се као начело општег међународног права. Такође се сматра да забрана тортуре има специјални статус у општем међународном праву те се третира као *jus cogens*, односно „императивна норма“ општег међународног права.³⁰⁶ Опште међународно право обавезујуће је за све државе чак и уколико нису ратификовале дати уговор.

Пљачка цивилног становништва

Пљачка је дефинисана у Блековом правном речнику као „присилно узимање приватне имовине од стране нападачке или освајачке војске, од непријатељских субјеката“.³⁰⁷ Пљачку можемо разумјети као све облике противзаконитог присвајања имовине у оружаном сукобу међународног и немеђународног карактера. Члан 47 Конвенције о законима и обичајима рата на копну из 1907. године, изричито забрањује пљачку цивилног становништва.

Пљачка је забрањена и у Допунском протоколу II.³⁰⁸ По Статуту Међународног кривичног суда „пљачкање насеља и мјеста, чак и кад су заузети на јуриш“, сматра се ратним злочином у немеђународним оружаним сукобима.³⁰⁹ Забрана пљачке се не односи само на дјела почињена на територијама гдје се изводе или су се изводиле војне операције, него на цјелокупном простору који се налази под влашћу сукобљених страна.

Поступак сукобљених страна у немеђународном оружаном сукобу према заплијени приватне имовине је доста нејасан јер не може се пронаћи правило за ову врсту оружаних сукоба које би забранило, у складу са међународним правом, одузимање приватне имовине, нити постоји

³⁰⁵ Обичајно међународно хуманитарно право (уред. Jean-Marie Henckaerts, Louise Dodoswald – Beck), Том I, Правила, Међународни комитет Црвеног Крста, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, стр. 323.

³⁰⁶ Правила *jus cogens* не могу бити оспорена ни укинута било каквим уговорним законом нити којим другим правилом међународног права.

³⁰⁷ *Black's Law Dictionary*, Fifth Edition, West Publishing, St. Paul, Minnesota, 1979, стр.1033.

³⁰⁸ Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних сукоба, члан 4(2)(g).

³⁰⁹ Статут међународног кривичног суда, члан 8(2)(e)(v).

правило у међународном праву које дозвољава такво одузимање. Ипак се очекује да ово питање буде регулисано националним законодавством.

Сила која држи ратне заробљенике може овима одузети предмете од вриједности само из разлога безбједности. У том случају биће примјењен исти поступак као и при одузимању новца. Те предмете, као и новац одузет у некој другој валути која није валута Силе која држи ратне заробљенике и чији притежалац није тражио замјену, дужна је чувати Сила која држи ратне заробљенике и они се заробљенику, на завршетку његовог заробљеништва морају вратити у њиховом првобитном облику.³¹⁰

Арбитрарно лишавање слободе

Концепт да притварање не смије да буде арбитрарно је садржан и у међународном хуманитарном праву и праву људских права. Иако постоје одређене разлике између ове двије врсте међународног права и међународно хуманитарно и право људских права су једним својим дијелом усмјерени на спрјечавање арбитрарног притварања, одређујући основе за притварање и контроле оправданости тих потреба.

Заједнички члан 3. захтјева да се према свим лицима која не учествују непосредно у непријатељствима поступа хумано, а арбитрарно лишавање слободе у сваком случају није у складу са овим захтјевом. Допунски протокол II такође у члану 4 обезбјеђује, у нормативној пројекцији, захтјев хуманости за сва лица која не узимају директно учешће у непријатељствима.

Међународно обичаној хуманитарно право се правилом 99 одредило према арбитрарном лишавању слободе: „Арбитрано лишавање слободе је забрањено“. Забрана арбитрарног лишавања слободе у немеђународним оружаним сукобима је утемељена праксом држава која је исказана кроз национална законодавства, војне приручнике и званичне изјаве.

Терминологија која се користи у законодавствима и војним приручницима се разликује од незаконитог-нелегалног хапшења и незаконитог-нелегалног притварања, као и арбитрарног или непотребног притварања. Право људских права се Међународним пактом о грађанским и политичким правима, Конвенцијом о правима дјетета и Европском конвенцијом о људским правима одредило према питању арбитрарног лишавања слободе приписујући да нико не може бити арбитрано хапшен или притваран.³¹¹ Послије значајног напретка у области људских права, дошло је до напретка и у погледу људских права која се тичу спрјечавања арбитраног лишавања слободе која се односе на слjedeће обавезе:

- обавезу да се обавјештавају лица која су ухапшена о разлозима за хапшење;
- обавезу да се лице лишено слободе по кривичној оптужби што прије изведе пред судију и
- обавезу да се лицу лишеном слободе пружи прилика да провјери законитост притварања.

Право на праведно суђење

Лишавање заштићеног лица на праведно суђење је тешка повреда међународног хуманитарног права како у међународним тако и немеђународним оружаним сукобима. Заједнички члан 3 у ставу I(д), забрањује у свако доба и на сваком мјесту: „изрицање и извршавање казни без претходног суђења од стране редовно установљеног суда пропраћеног свим судским гаранцијама који цивилизовани народи признају за неопходне“.

Допунски протокол II, такође у члану 6(2) обавезује: „Изрицање било какве пресуде и извршење било какве казне над лицем за које се утврди да је криво за повреду може се извршити

³¹⁰ Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима од 12. августа 1949, чл. 18.

³¹¹ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, члан 9 (1), Конвенција о правима дјетета, члан 37 (б), и Америчка конвенција о људским правима члан 5(1).

само по пресуди коју је изрекао суд који пружа основне гаранције о независности и непристрасности“. Обичајно међународно хуманитарно право такође уређује ову област поштовања људских права обавезом супростављеним странама да „... нико не може бити оптужен или осуђен, осим последице праведног суђења које му обезбеђује све основне правне гаранције“.³¹²

Право на праведно суђење укључено је и у статут Међународног кривичног суда за оптужена лица која се појављују пред њим³¹³. Из изложеног можемо закључити да међународно хуманитарно и право људских права садрже основне гаранције усмјерене на осигуравање да оптужена лица добију праведно суђење.

Међутим, ако посматрамо терминологију коју различите норме обе гране међународног права користе у смислу „праведног суђења“ онда се можемо срести са терминима попут „редовно установљени суд“ (који садржи заједнички члан 3), „независности и непристрасности“ (Допунски протокол II). Уговори из области права људских права захтјевају „надлежни“ и-или суд „установљен законом“.³¹⁴ Суд је редовно установљен ако је установљен и организован на основу закона и поступка који је већ на снази у држави. Значење независности и непристрасности представља веома битне чиниоце праведности, јер да би суд био независан мора да извршава своје функције независно од било ког органа власти, нарочито извршне власти. Да би се могло рећи да је суд непристрасан онда морамо ставити акценат на личну непристрасност и општу непристрасност према објективном гледишту.

Забрана узимања талаца и коришћења људских штитова

Заједнички члан 3 забрањује узимање талаца као и Допунски протокол II.³¹⁵ Узимање талаца је ратни злочин по статуту Међународног кривичног суда и у међународним и немеђународним оружаним сукобима.³¹⁶ Међународно право људских права не забрањује „узимање талаца“ посебно, али је оно забрањено обавезом која се не може дерогирати, пошто се то рачуна као арбитарно лишавање слободе. Међународно хуманитарно обичајно право такође, правилем 96 изриче обавезу: „Узимање талаца је забрањено“. Међународна конвенција о узимању талаца у члану 1 дефинише ову радњу као „хапшење или затварање лица (талаца) комбиновано са пријетњом убиством, повредом или настављањем затварања талаца, да би се принудила трећа страна да изврши неки акт, или да се уздржи од њега, као изричити или прећутни услов за ослобађање талаца“. Можемо закључити да забрана узимања талаца није само усмјерена према цивилима и цивилним лицима него према свим лицима која су заштићена Женевским конвенцијама из 1949. године.

Често супростављене стране прибјегавају поступцима који се састоје од употребе цивила или других заштићених лица у сврху избјегавања да се неке стратешке тачке или подручја (или војне снаге) учине имуним од војних операција. Овакве радње представљају ратни злочин у

³¹² Обичајно међународно хуманитарно право (уред. Jean-Marie Henckaerts, Louise Dodoswald – Beck), Том I,

Правила, Међународни комитет Црвеног Крста, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, стр. 360.

³¹³ Статут Међународног кривичног суда, члан 8. став 2ц.

³¹⁴ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, члан 14 (1)., Америчка конвенција о људским правима, члан 8 (1)., Европска конвенција о људским правима, члан 6 (1).

³¹⁵ Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних сукоба, члан 4 став 2(ц).

³¹⁶ Статут Међународног кривичног суда, члан 8.2 (a) (viii) и (c) (iii).

оружаним сукобима. Иако, Допунски протокол II не помиње изричиту забрану коришћења људских штитова, ова забрана би могла бити садржана у члану 13 став 1 у којем се истиче: „Цивилно становништво и поједини цивили уживају општу заштиту од опасности које проистичу из војних операција“. Такође, намјерно коришћење цивила у покушају утицаја на извођење борбених дејстава није у складу са принципом разликовања циљева и мјера предострожности које су сукобљене стране дужне да изврше да би се одвојили цивили и цивилно становништво од војних циљева.

Међународно хуманитарно обичајно право установљава забрану кориштења људских штитова као норму примјењиву и у међународним и немеђународним оружаним сукобима.³¹⁷ По статуту Међународног кривичног суда „искоришћавање цивила, или неких других категорија заштићених лица, да би се повратиле одређене зоне, области или да би одређене војне снаге заштитиле од војних операција“ представља ратни злочин у међународним оружаним сукобима, али не и у немеђународним. Ипак, нека национална законодаства (Бјелорусије, Литваније, Њемачке и др.) инкриминише коришћење људских штитова у немеђународним оружаним сукобима

Обавезе цивила и цивилног становништва према лицима *hors de combat*.

Цивилно становништво има обавезу да поштује рањенике, болеснике и бродоломнике. Ова обавеза цивилног становништва у немеђународним оружаним сукобима произилази из члана 7 Допунског протокола II у којем се наводи да „сви рањеници болесници и бродоломници било да су учествовали или да нису учествовали биће поштовани и заштићени“.

Поменута обавеза цивилног становништва се само своди на поштовање рањеника, болесника и бродоломника, а не и њихову заштиту. Према томе, то је прије свега обавеза уздржавања од акције, односно, обавеза нечињења насиља против рањеника или искоришћавања њиховог стања, пошто би непоштовање представљало повреду основних гаранција датих свим лицима *hors de combat*. Међутим, цивили и цивилно становништво могу у складу са Допунским протоколом II кад год услови дозвољавају а посебно последице сукоба, помоћи рањеним, болесним цивилима, али и лицима *hors de combat*.³¹⁸

Закључак

Упркос бројним међународним конвенцијама и другим међународним инструментима, морамо констатовати да су цивили и цивилно становништво и даље, или би можда чак могли да кажемо – све више предмет напада у разним оружаним сукобима.

Заштита цивила и цивилних објеката коју гарантује међународно хуманитарно право може у потпуности престати, смањити се или суспендовати у три изузетна случаја:

- када цивили злоупотребљавају своја права;
- када, иако је војни напад усмјерен на војне циљеве, зараћене стране не могу избјећи изазивање такозване успутне штете према цивилима и цивилним објектима; и
- бар према неким изворима, када цивили могу бити легитиман објект ратних репресалија.

³¹⁷ Обичајно међународно хуманитарно право (уред. Jean-Marie Henckaerts, Louise Dodoswald – Beck), Том I,

Правила, Међународни комитет Црвеног Крста, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, стр. 344.

³¹⁸ Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних сукоба, члан 8.

LITERATURA:

1. Америчка конвенција о људским правима (http://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm)
2. *Black's Law Dictionary*, Fifth Edition, West Publishing, St. Paul, Minnesota, 1979.
3. Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних сукоба
4. Европска конвенција о људским правима (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SRP.pdf)
5. Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима од 12. августа 1949.
6. Либеров кодекс
7. Међународни пакт о грађанским и политичким правима
8. Обичајно међународно хуманитарно право (уред. Jean-Marie Henckaerts, Louise Dodoswald – Beck), Том I, Правила, Међународни комитет Црвеног Крста, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
9. Статут Међународног кривичног суда.

PROTECTING CIVILIANS UNDER CONDITIONS FALLS UNDER THE AUTHORITY OF THE ENEMY

***Abstract:** Endangering people's lives are very present in all areas of social life, especially in armed conflicts. Armed conflicts persisted despite the great progress of human civilization. True, they have received a second physiognomy, but they still relate human lives and inflict suffering.*

More recently, aspirations have been expressed that give armed conflicts a different dimension, leading to an increase in civilian casualties relative to the military. International law on armed conflicts provides general but also special protection to certain categories of persons.

***Keywords:** civilian population, torture, protection, hostilities*